

FILOLÓGIA

A CSOKONAI-KIADÓ „KELEMFÖLDY”, AZAZ: KECSKEMÉTHY CSAPÓ DÁNIEL

Ismeretes, hogy Csokonai munkáinak első gyűjteményes kiadását régi debreceni barátja, Márton József, a bécsi egyetem magyar nyelv és irodalom professzora rendezte sajtó alá 1813-ban, négy csinos kis kötetben,¹ néhány évvel később 1816-ban pedig egy válogatást adott ki két kötetben a költő műveiből,² s ennek előszavában ígéretet tett „ezen mi köz kedvességet nyert Fő Poétánk Minden Munkáinak kiadására”. E tervének megvalósítására azonban már nem került sor.

Márton utóbb említett kiadása után két évtizedig nem jelent meg újabb Csokonai-kiadás: az 1836-i kassai válogatás³ lényegében Márton kiadása nyomán készült.

A 40-es évek demokratikus irodalmi mozgalmi azonban mind inkább sürgették egy teljes Csokonai kiadását.

1842–43-ban szinte egy időben indult meg két Csokonai kiadás: Toldy Ferenc tudományos jellegű, kritikai igényű, többé-kevésbé teljességre törekvő munkája⁴ és Kelemföldy új anyagot is közreadó népszerű három kötetes kiadása: „*Csokonai Vitéz Mihály' Munkái I–III*. Közli: Kelemföldy. Lipcsében, 1843–1845. Kühler Károly Ferencznél, Budapest, Emich Gusztávnál ...” Toldy kiadása valójában füzetekben 1843–1846 között jelent meg (a címlapon MDCCCXLIV évjelzéssel), Kelemföldy három kötete pedig a címlapok szerint 1843–1845 között látott napvilágot. A két kiadás tehát valóságosan versenytársa volt egymásnak, noha Toldy mind tartalmában, mind jegyzetanyagában lényegesen eltért Kelemföldy népszerű jellegű – bár filológiai igényes – munkájától.⁵

¹ *Csokonai Vitéz Mihály Poétai munkái*. Bécs 1813.

² *Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb Poétai Munkái*. Bécs 1816.

³ *Anthologia Csokonai Vitéz Mihály' Munkáiból*. Kassa 1836. I–II.

⁴ *Csokonay Mihály minden munkái...* Kiadta D. Schedel Ferenc. Pest MDCCCXLIV.

⁵ Vö. Szilágyi F.: *Ki volt a Csokonai-kiadó Kelemföldy?* MKsz 1974/1–2. 133–139., illetve Uő.: *Csokonai művei nyomában*. Bp. 1981. 363–374.

Úgy látszik tehát, hogy a két kiadás időpontjának egybeesése tette szükségessé a lipcei népszerű kiadás sajtó alá rendezőjének az írói álnév használatát.

A *Békaegérharcot*, *Az istenek osztozását*, *A tolvaj istent* (*Európa' elragadtatása*), a *Militat omnis amanst* stb. először közreadó Kelemföldy kilétéről korábban semmit nem tudott kideríteni az irodalomtörténeti és könyvészeti szakirodalom. Csokonai-kiadásának lapalji magyarázó jegyzetei arra vallanak, hogy a dunántúli nyelvjárásokban is jártas purista hajlamú irodalmár munkája. Kezdetben Döbrenteire gyanakodtam: részben azért, mert a Dunántúlon született s nyelvtisztogatásra hajló volt, részben azért, mert valamivel korábban, 1842-ben Berzsenyi munkáit kiadta három kötetben, de azért is, mivel az akadémiai titkárságban — amelyről külső nyomásra mondott le — éppen Toldy követte. (E föltevésemet megerősíteni látszott, hogy Döbrentei egy időben Kelenföldön lakott.)

Véglegesen eldőlt a kérdés, mikor a Csokonai kritikai kiadás I. kötetén dolgozva, 1972 nyarán az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában megtaláltam a „Kelemföldy”-kiadás okmányait, amely szerint 1843 augusztusában szerződött meg a kiadásra Emich Gusztávval „Kecskeméthy Csapó Dániel gyűjtő és másoló”.⁶ A szerződésben többek között az olvasható:

„Én K. Cs. D. a' már eddig megjelent több rendbeli munkáit [ti. Csokonainak] egybegyűjtve, 's a' nálam kéziratban levőket is, mint: *Europa' elragadtatása*, *Az istenek osztozása*, *Militat omnis amans*, *A' kloákához Blumauer után*, 's a' netán még megszerezhetőket, szorgosan összehasonlítva 's az eltéréseket [= szövegváltozatokat] kijelelve, minél előbb lehet, sajtó alá lemásolandom.”⁷

Toldy 1843. november 1-én jelentette be az Athenaeum hasábjain a maga kiadási szándékát,⁸ így érthető hogy Emich és Kecskeméthy Csapó már nem álltak el a tervezett kiadástól, viszont szembe sem akartak kerülni mint vetélytársak az Akadémia titkárával: tehát álnév használata mellett döntöttek.

Toldy így is tudomást szerzett Kelemföldy 1843-ban (valójában: 1844–1845 között) megjelent háromkötetes lipcei kiadásáról, mivel — mint volt róla szó — a maga kritikai igényű kiadása 1844–1846 között jelent meg folytonosan, füzetek formájában (az előszó 1846 decemberében kelt); így

⁶ Lásd Szilágyi: i. m. 366.

⁷ Uo.

⁸ Lásd Athenaeum. 1843. II, 360.

tehát némi kegyes kiadói csalafintaság a címlapra nyomtatott 1844-es dátum. Azt azonban, hogy kit takart Kelemföldy neve, nem tudta meg Toldy. Kiadása előszavában s jegyzeteiben is megemlékezik Kecskeméthy Csapóról, akinek az akadémiai kéziratárban őrzött másolatait fölhasználta, például az *Állatok Beszélgetését* az ő másolata alapján adta ki, anélkül, hogy tudta volna, hogy azonos „vetélytársával”, a Csokonai-kiadó Kelemföldyvel. Ez a rejtély csak napjainkban oldódott meg, a kritikai kiadás előmunkálatai során. Ezzel azonban még nem jutottunk a kérdés végére: előttünk az újabb, s nem sokkal könnyebb kérdés: ki is volt a népdalgyűjtő és Csokonai-kiadó Kecskeméthy Csapó Dániel?

Horváth János nyomán már Sütő József is rámutatott 1973-ban megjelent tanulmányában arra, hogy nem azonos azzal a Tolna megyei alispánnal és mintagazdával, akinek a *Dalfüzérke* köteteit általában tulajdonítani szokták.⁹

A tévedés forrása Szinnyi József alapvető életrajzi lexikona, amelyben a Tolna megyei (tengelici) mezőgazdász és irodalompartoló „kecskeméti” előnévvel szerepel, s a lexikon szerint – három egyéb munka mellett – ő adta ki a *Dalfüzérke*-sorozatot is. A tengelici mintagazda azonban semmiképp sem lehet azonos a *Dalfüzérke* gyűjtőjével és közreadójával, hiszen ő 1844. augusztus 5-én meghalt, a *Dalfüzérke* I. kötetének Előszavát viszont 1844. augusztus 20-án keltezte Kecskeméthy Csapó Dániel, a *Nemzeti dalok és marsok* előszavát pedig 1846. augusztus 20-án. Sőt, tudunk olyan munkájáról is, amely 1850-ben, sőt, 1855-ben jelent meg Pesten, illetve Budán.

Ezek szerint két Csapó Dániel létezett – s cseréltetett össze – az irodalomban: egyik a tengelici birtokos, Tolna megye volt alispánja s országgyűlési követe, aki Kisfaludy Károllyal és Garay Jánossal is közelebbi személyes kapcsolatban volt, a másik a népnyelvi és népköltési gyűjtő, akadémiai írók, aki Kelemföldy álnéven Csokonai műveit is kiadta. „*A két Csapó Dániel*”-l (ezzel a címmel) néhány évvel Sütő József cikke után Balázs Kovács Sándor is foglalkozott, elsősorban a dunántúli, a tengelici birtokossal, a mi Kecskeméthy Csapónkról a következőkre jutva:

„A másik Csapó Dánielről sajnos még hiányosabbak az ismereteink. Eddig nem sikerült találnunk olyan levéltári vagy egyéb forrást, melyből egyértelműen tudnánk rekonstruálni élettörténetét ... Kézirataiból kiderül, hogy 1830-ban

⁹ Lásd Sütő József: „Hortobágyi kocsmárosné, angyalom!” *Egy Petőfi-népdal folklorisztikai vonatkozásai*. Forrás (Kecskemét), 1973/1. 52–60.

HELYREIGAZÍTÁS

1992. évi 1. számunkba – sajnálatos módon – nyomdai hibák csúsztak.

Mózes Huba *A legrövidebb költemény* című írásának második bekezdésében a második mondat helyesen:

„Arra, hogy mindössze két sorból, soronként pedig két szótagból áll.”

Lőrinczy Huba *Nemeskéry Erika Cholnoky László* című könyvéről írott recenziójában a 129. oldal második bekezdésének a végén „eufória” helyett „eufónia” a helyes kifejezés.

A tévedésekért elnézést kérünk.

A szerk.

a pesti egyetemen a »bölcselkedés«másodéves hallgatója volt ...”¹⁰

Bennünket most az utóbbi literátor életrajza érdekel. Előneve s némely egyéb mozzanat alapján Sütő József arra következtetett, hogy erősebb szá-
lak fűzhették Kecskeméthez:

„Előneve is utal ide, méginkább az a körülmény, hogy már 1838-ban a Magyar Tudós Társaság Tájszótárában mint egyik szerkesztő 56 kecskeméti tájszót közöl (köztük kollégiumi diáknyelvben használtakat is). Ha egyáltalán kecskeméti diák volt, csak 1831–35 között járhatott a kollégiumba, mert 1835-ben már az Akadémiánál van mint írnok, de a Hortobágyi kocsmárosné, angyalom! közlése azt mutatja, hogy a kapcsolatot tovább is tarthatja Kecskeméttel.”¹¹

Ha nem is tudjuk fölvázolni hiánytalanul Kecskeméthy Csapó Dániel teljes életrajzát, néhány fontos adattal kiegészíthetjük az eddig ismerteket. Forrásaink részben kéziratos másolatgyűjteményei, részben nyomtatásban megjelent munkáinak előszavai s nem utolsósorban a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában őrzött levelei.

Az irodalomban mint népnyelvi és népdalgyűjtő tűnt föl s vált ismertté. Így tartja őt számon az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv is:

„A Dugonicstól, Csokonaitól Kölcseyig terjedő előzmények után a harmincas években népdalgyűjtések indulnak (Krizsa János, K. Csapó Dániel stb.), s az Akadémia és a Kisfaludy Társaság is gyűjtést kezdeményez.”¹²

A *Dalfűzérke* 1844. augusztus 20-án kelt előszavában megemlékezik „diákkori gyűjteményei”-ről:

„addig is, míg a’ m. tud. társaság, több évi gazdag gyűjteményéből, illyes valamit [ti. népdalt] a’ közönségnek felmutatna: bátorkodom, deákkori gyűjteményeimből, az illye-

¹⁰ Balázs Kovács Sándor: *A két Csapó Dániel*. Dunatáj (Szekszárd). 1979. május III. évf./1. 69.

¹¹ Forrás 1973/1. 57.

¹² *A magyar irodalom története*. Főszerk.: Sőtér István. III. Bp. 1965. 742.

sek után epedő közönségnek. . . néhány kisdéd dalfüzérkével, csemege gyanánt kedveskedni.”

Az Akadémia számára készített népdalgyűjtéséről első adataink 1834–35-ből vannak. A Magyar Tudós Társaság 1834–1836-i Évkönyve az 1834. november 14.–1835. szeptember 16-i időszakról ezt írja:

„. . . A' titoknok tudván Szűcs Ábrahám hites ügyvédnél jeles gyűjteményt népdalokból, azt fölszólította, 's említett Szűcs Ábrahám örömmel engedte által azt, hogy az academia a' maga megindított gyűjteményébe övéből is válogathasson. E' végett adta által Kecskeméthy Csapó Dániel is saját népdalgyűjteményét 2 füzetben.”¹³

Horváth János említi, hogy 1833-ra begyűlt két kötetre való népdal az Akadémián; ezekből s a Kisfaludy-Társaságnak beküldött anyagból szerkesztette Erdélyi János 1846–1848-ban a *Népdalok és mondák* I–III. kötetét, ahol az előszóban megjegyzi, hogy az Akadémiától átvett anyagból 130 darabot K. Csapó Dániel gyűjtött.¹⁴

Kecskeméthy Csapó kéziratok gyűjteményeit ismerjük az Országos Széchényi Könyvtárból s a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárából; ezek nem csupán a beléjük foglalt anyag miatt fontosak számunkra, hanem az életrajzi vonatkozású bejegyzések miatt is.¹⁵ E bejegyzéseknél is többet mondanak azonban levelei s beadványai, amelyeket a Magyar Tudós Társaság elnökéhez, Teleki József grófhhoz, illetve a Társaság titkáraihoz: Döbrentei Gáborhoz, majd Toldy Ferenchez intézett, legtöbbször szorongató anyagi helyzete miatt.

1836. szeptember 8-án Teleki Józsefhez címzett levelében többek között ezt írja:

„Mit tettem, mennyit küzdöttem és türtem kettős hivatalom' vitelében, volt beteges társam mellett, 3 1/2 évek alatt eddig elé, leginkább jó reménység fejében; csak azok tudhatják, kik annak szem mellátó tanúi valának, és kik köze-

¹³ *A M. T. Társaság' Évkönyvei 1834–1836.* III. kötet. Budán 1838. 17.

¹⁴ Vö. Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfőig.* Bp. 1927. 266–267.

¹⁵ Két ilyen kéziratok kötet: „Világi Dalok Gyűjteménye. [60 drb.] öszveszedte K. Cs. D. [Kecskeméthy Csapó Dániel]. Pest. 1827–1830.”, illetve: „Versezetek és Danák, öszveszedte K. Cs. D. Pest. 1830–1832.” MTAK Ir. 8-r. 206/55.

lebről ismervén, türelmem' csodálák, avvagy érette kigúnyolának!"¹⁶

Kiderül ebből, hogy az írnokság mellett a korrektori tisztet is betöltötte már ekkor, s a népdalgyűjtés és a tájszógyűjtés feldolgozása mellett – ugyanazért a szerény fizetésért (200 forint évdíjért) – a matematikai s a filozófiai műszótár szerkesztése is reáharult (noha a névleges szerkesztő Döbrentei Gábor volt).

Az 1836 szeptemberében kelt levél szerint tehát három és fél éve, vagyis 1832 óta állt a Tudós Társaság szolgálatában. Ezt megerősíti 1841. november 27-én az Akadémia titkárához Schedel (Toldy) Ferenchez intézett hasonló segélykérő levele, amelyben megindító őszinteséggel tárja föl sanyarú anyagi helyzetét, a nemzet napszámosaként végzett áldozatos munkáját (s a levél megérteti azt is, miért kényszerült rá az anyagilag kecsgető Csokonai-kiadásra – s miért titkolta el azt főnöke, a szintén Csokonai-kiadásra készülő akadémiai titoknok előtt).

Az 1841 novemberében kelt levélben „majdnem tíz évi szolgálat”-át említi:¹⁷ vagyis valóban 1832 óta állhatott a Magyar Tudós Társaság szolgálatában. E leveléből – amelyben bejelenti kényszerű búcsúzását is – megnyilatkozó személyességgel szól magáról s családjáról; ebből tudjuk meg, hogy korán árvaságra jutott:

„Árván hagyatva, kiseded koromtól szükséggel küzdve, élttem' két harmadát legalábbis munkára fordítám, meghalni is működve akarok.”

E leveléből tudjuk meg azt is, hogy vegyes házasságban élt (felesége alkalmasint római katolikus vallású volt: talán ennek köszönhetette, hogy később – ott hagyva az akadémiai írnokságot – tanár lett a pesti angol kisasszonyoknál):

„Nőmet, róla bármit tartsanak (én legjobban ismerem), ha csak ő el nem hágy, én el nem hagyhatom, mert engem hozzá egy szent kapocs, oltári eskü köt, a' mi nekem vegyes házasságban is felbonthatlanúl szent.”

Kiderül a levélből az is, hogy Budán bérelt lakást feleségével, s a Tudós Társaság pesti székházába való átjárás nagy anyagi és fizikai megterhelést jelentett számára.

¹⁶ MTAK Igazg. 836. XXXVIII.

¹⁷ MTAK Igazg. 239/1841.

Ugyanez év december 12-én ugyancsak Toldyhoz intézett leveléből, amelyben „szeretett földi”-je fiát, Döme Gergelyt ajánlja a Kocsisovszky őrök halálával megüresedett helyre, kiderül, hogy ceglédi lakos volt; Döme Gergelyről ugyanis azt mondja, hogy atyja „Cegléden régi ’s éltes ref. kántor, ő pedig már a’ Városnál csekély díjért a’ Jegyző’ segéde”.¹⁸ (S Döme Gergelyről, aki a népszerű verses szatírából, a *Csökmői sárkányból* bőhózatot is írt, amelyet 1842-ben a Nemzeti Színház is bemutatott, Szinnyei is tudja, hogy „ceglédi birtokos” volt.¹⁹)

Ceglédre azonban csak árvasága után kerülhetett (föltehetően a rokonokhoz, nevelő szüleikhez); a kecskeméti egykori Református Kollégium anyakönyve szerint ugyanis Kölesden, vagyis Tolna megyében született (s ez megmagyarázza nyelvjárása dunántúli jellegét, ami Csokonai-kiadása jegyzeteiben szembetűnő): „*Daniel Kecskeméti. Patria Kölesd, Cond[itio] Parent[is]: Orbis*”²⁰ (vagyis *árva* – s ez kétségtelenné teszi, hogy az idézett anyakönyvi adat a mi Kecskeméthy Csapó Dánielünkre vonatkozik, aki különben leveleit is csak így írta alá többnyire: *Kecskeméthy [Cs.] Dániel* – Tolna megyei származása viszont arra vall, hogy mégiscsak rokonságban lehetett a szintén Tolna megyei, tengelici Csapókkal).

A kecskeméti Ref. Kollégium kölcsönzési naplója szerint 1827 áprilisában, májusában és júniusában kölcsönzött könyveket,²¹ s ezt megerősítik Szinnyei adatai, aki szerint az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Cegléden 1826-ban, Kecskeméten 1827–1828-ban s Pesten 1830-ban összeírt gyűjteményei vannak.²²

A *Nemzeti dalok és marsok* 1846 augusztusában kelt előszava nemcsak arról tájékoztat, hogy a népdalok mellett egyéb népszerű dalokat is gyűjtött Csapó, hanem életrajzi utalást is tartalmaz:

„Török és francia háborúkra célzó Marsaim ... miket én is kopott kéziratok után gyűjtöttem, vagy diák korom-

¹⁸ MTAK Uo.

¹⁹ Lásd Szinnyei: *M Írók*. II, 1048. h.

²⁰ „Continuatio Catalogi Universalis. Nomina Discentium in inelyto Gymnasio Helveticae Confessionis Aegopolitano. . .”. A Kecskeméti Református Egyház Könyvtára. Jelzete: A 4. Ezt az adatot Orosz László irodalomtörténész szíves utánajárásának köszönhetem, amelyért ezúton is köszönetet mondok.

²¹ „A Bibliothekából haszon vétel végett ki kért könyveknek feljegyztetése” elnevezésű kölcsönzési napló szerint 1827. április 7-én Plautus Comoediáinak I. kötetét, május 7-én Juvenalis és Persius szatírát, június 1-jén Szalkay Antal travesztált Vergiliusát. Ezeket az adatokat is Orosz László szívességének köszönhetem.

²² Szinnyei: i. m. V. 1312–1315. h.

ban tanultam, a' ref. felsőbb tanulók közt a' Cantoroknál divatosak, de a' közönség előtt nem annyira lesznek ismertek ..."

Diákkorából származó kéziratos gyűjteményeit Stoll Béla 1963-ban megjelent bibliográfiája²³ is említi: az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött „Holmi” című gyűjtemény I. kötetét 1826-ban Cegléden másolta le. (Ez tartalmazza többek között *Az Istenek osztozását* Csokonaitól.)

A „Holmi” II. darabját a bejegyzés szerint „öszve szedte KD. Kecskeméten 1827.”, a III. és IV. darabot ugyanott másolta; az V. kötetet szintén Kecskeméten 1827–28-ban, a VI.-at pedig Pesten 1830-ban. Stoll megjegyzése szerint a kötet összeírója 1830-ban a „bölcsekedés” másodéves hallgatója volt Pesten.²⁴ Úgy látszik tehát, hogy 1828–29-ben lett a pesti egyetem bölcseleti karának hallgatója, s addig Kecskeméten, illetőleg Cegléden járhatott a gimnaziális osztályokba.

Az MTA Könyvtárának Kézirattárában megtalálható Kecskeméthy Csapónak Csokonai munkáiról készített másolatgyűjteménye, amelyet Toldy is használt; ezt a kötetet („Csokonai V. Mihály némelly kiadatlan munkái”²⁵) több időpontban másolta egybe Csapó; az első mű, *A' Méla Tempefői* „Le iratott K. D. által a' Ketskeméthi Ref. Gymnasiumban Febr. 10^{kén} 1827.” *Az Állatok Beszélgetését* ugyanebben az évben, február 15-én másolta le; az utolsó művet, a *Tolvaj Istent* pedig évekkel később, Pesten: 1833. november 10-én. Az előzéklap bejegyzése szerint az egész kötetet 1841. október 3-án a „m. tudós társaság Könyvtárának” ajándékozta. Ugyanitt, az MTA Kézirattárában található az a két népdalgyűjteménye is, amelyet az Akadémia számára küldött be. Az egyik: „Világi Dalok Gyűjteménye. Öszveszedte K. Cs. D. Pest, 1827–1830.”; a másik: „Versezetek és Danák, öszveszedte K. Cs. D. Pest 1830–1832.”²⁶ (Mindkettő tartalmaz Csokonai-verseket is: az utóbbiban a „Nota 3.” a *Szegény Zsuzsi, a táborozáskor*, a „Nota 6.” az *Egy fiatal házasulandónak habozása*; a „Nota 7.” pedig a *Szerelemdal a csikóbdőrös kulacshoz*; a „Világi Dalok”-ban található a 30. szám alatt a *Hunyadi Ferenchez* írt köszöntő egy versszaka, a 34. szám alatt pedig *A Reményhez* szövege — valamennyi vers cím és szerző nélkül. *A Dalfüzérke* kötetei szintén tartalmazznak névtelen Csokonai-verseket.)

A fenti adatok is megerősítik, hogy 1827-ig a kecskeméti református gimnázium tanulója volt Csapó, s csak a 20-as évek végén került Pestre, az egyetemre.

²³ *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)*. Összeállította Stoll Béla. Bp. 1963.

²⁴ Ez a megállapítás Szinnyei-re vezethető vissza; lásd V. 1312. h.

²⁵ MTAK K 673.

²⁶ MTAK Ir. 8-r. 206/55.

Kecskeméthy Csapó Dániel másik ismert tevékenysége a Magyar Tudós Társaság által kiadott Magyar Tájéztatóban való közreműködése. A szótár maga 1838-ban jelent meg, de nyersanyaga már korábban együtt volt: Döbrentei Gábor által írt előszava 1835. június 22-én kelt. Ez az előszó említi, hogy a „kecskeméti és Tolna vármegyei” szavakat Kecskeméthy Csapó Dániel gyűjtötte és dolgozta föl, s ugyancsak ő rendezte szótárrá Nátly József szegedi és Gyarmathi Sámuel székely tájszókát tartalmazó műveit. De nemcsak ennyi volt a szerepe a szótár létrejöttében: ő volt az egész munka szóanyagának letisztázója, írnoka: „az egész szótár szerkesztése s összeírása Kecskeméthy Csapó Dániel írnokra volt bízva, amint erről maga panaszkodik” – írja Szűcs József.²⁷ Egy ilyen panaszát mi is idézzük – már csak azért is, mivel belőle a református értelmiségi egy rétegének helyzetére is fény derül, a nemzet névtelen napszámosságainak egyikére, akiknek áldozatos munkája nélkül az oly fontos nemzeti érdekű munkák mint az akadémiai tájszótár vagy a népköltési gyűjtemény sem készülhetek volna el:

„a' *Mathem. Műszótárt* fódozgatni, a' *philosophiait* pedig egészen, úgy mint van, majd egy egész évi, többnyire csak éjszakai fáradsággal írni, szerkeztetni 's corrigálni nékem vala szerencsém, jutalmáért pedig másik évig várakoznom 's akkor is azt mástól kelle fölkéregtetnem: majd a' *Tájéztatór'* egybeírására 's összeszerkeztésére – (mi hogy a' Nyelvtudomány osztályát illeti, az által is el van ismervé, hogy az összeszedett 's fölcsirizelt szavak azon osztály helybeli első tagjának adatnak ki általolvasásra) – a' múlt 6^{dik} Nagy gyűlés alatt szabandó díj' reményével T. Döbrentei Gábor előbbi Titoknok ur által reá vétettem, 's annak nem sikerülése vagy nem sikerülhetése után pedig az már kötelességül akar tétetni. Így tehát én nem csak írnok és corrector, de még *Műszótárok* írója és szerkeztője is volnék, 's ez utóbbi minden rang és díj nélkül (Szerkeztőnek T. Döbrentei Ur neveztetvén); holott már a' két elsőbbet sem győzöm, leginkább azért, mert utána nem élhetek, és hogy élhessek, mind e' mellett még más egyebet is kellek végezennem, a' mire szintűgy időt kell fordítanom; ha pedig minden időmet az *Academia*ának szentelem, úgy a' mostani 200 for. évdíj mel-

²⁷ Lásd Szűcs József: *A magyar néprnyelvkutatás története*. Bp. 1936. 30–31.

lett tönkre kell jutnom. Mert felét annak elviszi a' házbér – (itt a szolgálta is jobban procedeáltatott) – 100 frt-ból pedig Pesten élni és ruházkodni nem lehet; és hogy a' Correctura inkább volt káromra mint hasznomra, majd 200 pengő forintnyi adósságom' terhe, a' mit leginkább ennek köszönhetek, kézzel foghatólag igazolja.

Mindezeknek őszinte kinyilatkoztatása mellett bátorkodom Méltóságod ismert és tapasztalt kegyességéhez azon alázatos esedezésemmel járulni, hogy nékem is úgy, mint a' szedőknek több ízben, néminemű kárpótlást, a' *Tájszavak* szerkeztéseért pedig valami kis jutalmat – , és továbbá, változván egyfelől a' körülmények 's szaporodván naponként az elvégzendő munkálatok, más részről pedig fenyegetvén a' beállandó drágaság, – vagy fizetésünk nevelését szálláspótlással, vagy a' dolgozó társak szaporítását teher oszlatásul, a' Tek. Igazgatóság előtt, mély és bölcs belátása szerint, nagybecsű közbenjárása és hathatós pártfogása által, kegyesen kieszközölni méltóztatnék; – ismételvén viszont részemről azt, mit már 1834-beli alázatos folyamodásomban is kijelentettem, t. i. hogy illendő subsistentia mellett holto-migalan kész vagyok a' tek. tudós Társaságot, vagy mint írnok, vagy mint corrector, a' mellyikre ügyesebbnek találta-tandom, csekély tehetségem szerint szolgálni.”²⁸

Hogy hogyan került kapcsolatba a Tájszótárral? Bizonyára beküldött népdalai és kecskeméti s tolnai tájszavai hívták föl rá a Tudós Társaság tagjainak figyelmét. (A népnyelvi gyűjtésre 1831. február 14-én szólította fel a Tudós Társaság a tagokat és az érdeklődőket, s maga Vörösmarty is azok között volt, akik a beküldött anyagot átnézték.)

Végül is – megindítóan nemes és önérzetes hangú levele szerint – meg kellett válnia – nem a maga jószántából: anyagi nehézségei miatt – a Magyar Tudós Társaságtól:

„Eddig éltem másoknak 's csak mint gépely mások által a' hazának; élni kívánnék már enmagamnak is, áldozván mint lehet csekély erőm után édes honomnak, melly ér-

²⁸ MTA KI. m.

demtelenül, bár alacsony sorsban, sokaknál egy fokkal föl-ebb emelt. . . hogy Budáról ex professo Pestre járhatnák, télen által jó és rossz időben egyiránt, úgy magamat téli meleg öltönnyel kellene ellátnom, mihez a' kellő költség hiányzik 's egy pár havi fizetésem vagy több is rámenne; úgy arra hogy Pesten külön szobát tartsak (mit nőm is ellenez) 's két szállást fizessek egymástól elkülönözve, télen által, szinte nehéz magamat elhatároznom, mert ez által ismét csak költségeim (miket most sem győzők) kellene szaporítnom avagy dupláznom és így magamat még több bajokba keverném, miket hon működve kikerülhetek, 's felényivel kijöhetek. Részemről elég volt az áldozat e' pályán, melly már kifárasztott, 's pihennem kell míg máson futhatok, különben a' teher idő előtt leroskaszt. Előbb kell vala már félrevonúlnom, de anyám és nőm visszatartának. — Mik után magamat a' Nagyméltóságú Elnök gróf és a' Tettes [Tekintetes] Társaság kegyeibe 's jóvoltába későbbre is ajánlván, kellő tisztelettel maradok Budán, nov. 27. 1841. A' Tekintetes Titoknok Úrnak

Kegyess Jóakaró Uramnak

szegény szolgája
Kecskeméthy Cs. Dániel"²⁹

Ezt 1841. november 27-én írta Schedel (Toldy) Ferencnek, s a következő hónapban, december 12-én kelt leveléből már az csendül ki, hogy miután „földijét”, a ceglédi Döme Gergelyt betanítja a Kocsisovszky írnök által megüresedett állásba, végleg megválnak az Akadémiától:

„bár visszas körülményim ellenkezőre szorítanak — kész vagyok még egy pár hónapig, hogy őt oktassam, hivatalomat folytatni, de csak úgy tehetvén azt is, ha azon időre járandó fizetésemet most előre fölvehetem, hogy az által magam téli-esen elláthassam, 's terheimen könnyítvén az ifjúval Pesten addig együtt lakhassam.”

²⁹ Uo.

A pesti bölcsészetet végzett akadémiai tisztviselő (aki talán már korábban is foglalkozott óraadással) akkor válthatott át a pedagógiára, beleértve pedagógiai munkák írását és fordítását is. Ezt annál inkább megtehetete, mivel adataink szerint szépirodalommal is próbálkozott – s nem is egészen sikertelenül. Kecskeméthy Csapó Dániel szépirodalmi s pedagógiai (irodalmi) működéséről eddig nem tudtak életrajzi kutatói.

Szinnyei Kecskeméti Dánielnek csak egy nyomtatásban megjelent munkáját említi (megjegyezve, hogy a Stahly Ignác által kitűzött négy aranyért pályázott vele): *Értekezés a históriának becses és hasznos voltáról: a pesti királyi magyar tudományos egyetemnek félszázados ünnepére íratott*. Pest 1830. (S hogy ez valóban az ő műve, azt bizonyítja saját kezű jegyzéke az MTA Könyvtárának Kézirattárában munkáiról, amelyet még idézni fogunk.)

Van azonban több olyan műve is, amelyet Szinnyei a tengelici Csapó Dánielnek tulajdonított. Szinnyei szerint a dunántúli birtokos tollából kerültek ki a következő könyvek: a *Dalfűzér* és a *Nemzeti dalok és marsok* mellett a *Kérdezősködő magyar nyelvmester* (Pest 1833) és a *Gazdasági kistűkör-* (Buda 1843). A Kenyeres Ágnes szerkesztésében megjelent Magyar életrajzi lexikon (Bp. 1967.) már csak az utóbbi kettőt hagyta meg a tengelici agrárpolitikus művének, azonban a nyelvtankönyv, a *Kérdezősködő magyar nyelvmester* sem az ő munkája, hanem Kecskeméthy Csapóé, s számunkra azért is értékes, mivel életrajzi adatokat tartalmaz. A kötet címlapjának szövege az ajánlással együtt a következő:

„Kérdezősködő magyar nyelvmester, azaz: kérdésekbe és feleletekbe foglalt honi nyelvtudomány világosító jegyzésekkel. Íratott nevendékek' számára K. Cs. D. magyar nyelvtanító által. Pesten, Trattner és Károlyi betűivel. 1833. A' pesti tisztos angol szüzek' jeles virágzatú nemzeti leánynevelő intézetének szentelve. A' magyar haza' minden rendű nevendékeinek, ezek között tanítványainak is tisztelettel ajánlja a' Szerző.”

Természetesen nem írhatta a Tolna megyei birtokos ezt a nyelvtankönyvet, hanem csakis a Pesten bölcsészkedett Kecskeméthy Csapó Dániel (amit különben monogramja is bizonyít).

Fontos számunkra a kis kötet előszava is, amelyből nem csupán a szerző lelkes hazafisága tűnik ki, hanem kiderül az is, hogy egy éve, 1832 óta tanít magyar nyelvet az angol kisasszonyoknál. (Ez különben meglepő, hogy valaki protestáns férfi létére az angol kisasszonyok leánynevelő intézetében oktat; ennek egyik magyarázata az lehet, hogy maguk a máterek nem tud-

tak jól magyarul, s arra is gondolnunk kell, hogy a vegyes házasságban élő Kecskeméthy Csapó felesége katolikus vallású volt.) Ime az előszó:

„ezen honi nyelvtudomány a' fenn tisztelt Nevelő-Intézet' [ti. az angol kisasszonyok pesti iskolája] bölcs Előljárónéjának köszöni lételét; kinek nemes lelkét buzgó hazafisága 's nemzetünk' szeretete már régen arra serkenté, hogy az Intézet' kebeléből honi nyelvünket alaposan értő Tanítónékat képeztessen; most közelebb pedig nékem (ki azoknak oktatásában egy év óta fáradozom) ennek készítését meghagynia kegyes légyen.

En e' nemes megbízásnak, az idő rövidsége 's a' sürgető körülményekhez képest, igyekeztem minél pontosabban megfelelni; melly fáradságomnak legkedvesb jutalma lejénd, ha ebből nyelvünket minél több nevendék kívánt sükerrel tanulandja.

Írtam Pesten October 15-dikén 1833.”

Úgy látszik, hogy Kecskeméthy Csapó később is tanárként működött, legalábbis még három kinyomatott pedagógiai tárgyú fordítását ismerjük. Az egyiket Gulyás Pál is említi Szinnyi életrajzi lexikonához készített pótlásában, anélkül, hogy tisztázná a két Csapó Dániel kérdését; ez a munka: *Gyermeknevelési képzés-szabályok*. Írta Klobusiczky Pál. Magyarra áttéve C. D. ált. Buda. 1842.

Másik két fordítása nem szerepelt eddig a bibliográfiákban, ezért pontos leírásukat adjuk:

„*Bolla Márton ájtatos rendű tag' általános Világtörténete főbb vonalai*. A 6. latin kiadás után magyarítá Kecskeméthy Csapó Dániel. Első kötet. Pesten. 1845. 8-r. 150 l. Második kötet. Pesten. 1846. 8-r. 158 l. Harmadik kötet Pesten, 1846. 8-r. 260 l. Nyomatott Beibel J. betűivel. A másik *Vándorlások az állatvilágban*. Fiúk és lyánkák' számára írta Dr. Reichenbach A. B. természettörténet tanára Lipcsében. Magyarítá Kecskeméthy Csapó Dániel. . . . Pesten, Emich Gusztáv sajtátja. 1850. 8-r. 132 l.

Ezeken kívül a már említett akadémiai címjegyzéken („Kecskeméthy Cs. Dániel” felirattal föltehetőleg valamelyik beadványa mellékletéül készült) még néhány – kéziratos – pedagógiai tárgyú munkája szerepel:

„Zsebgömb, vagy a' földgolyóbisának mathematicai rövid leírása; rajzokkal, ford. németből. 1836.”

A jegyzék még egy kiadatlan művét említi: „Észrevételek Kazinczy Ferenc' »Magyar régiségek s ritkaságok« című könyvének I. köt. álló némmelly jegyzeteiről.” S legvégül a lajstrom egy ilyen tételt tartalmaz: „Különféle versek nyomtatva és kéziratban.”

A nyomtatásban is megjelentek közül néhányat idézni is tudunk a Nefejejts 1832. évi kötetéből:

A' Ló Versenezőhez

1. Rajta Magyar! déltzeg paripádat tzélra siettesd:
Itt a nemzet előtt, szép kimutatni magad!
2. Jó vérű paripád győzzön, legelőbre nyomuljon!
Ugy a szépek arany díja kezedre kerül.
3. Egy Nemes ösztön von gyengét gályára erőssel.
4. Hevülve duzzad a' kebel
Midőn vetétkedőre lel.

Ketskeméti Daniel³⁰

(Ezek az epigrammák Kölcsey *Versenyemlénye*ivel vannak szoros tárgyi és formai rokonságban.)

S van még egy nyomtatásban megjelent verses szépirodalmi műve (egyben – tudomásunk szerint – utolsó ismert munkája): egykori pártfogójának, az Akadémia elnökének, Teleki Józsefnek halálára írt ódája, amelyre a londoni British Library Waltherr-gyűjteményében bukkantam 1977-ben:

Gyászhangok. Nagyméltóságú / széki gróf Teleki József / cs. kir. aranykulcsos, / valóságos belső titkos tanácsos, / Erdélyország' volt kormányzója, / a' / Tiszamelléki egyházkerület és sáros-pataki főiskola' / gondnoka, / Szabolcs megye volt főispánja, / és / magyar tudós társasági elnök / ő excellentiája / 1855. évi február 16. történt / gyászos elhunyt' emlékére / busongva zengi / hálás tisztelője / **Kecske-méthý Csapó Dániel**, / volt acad. irnok és javító.

³⁰ *Nefejejts*. Kiadták Madarász J. és Malagécz A. Első Év. 1-ső Füzet. Pesten 1832. 26.

Budán, 1855.
Nyomtatott Bagó Márton betűivel.

Ős Buda ormairól 's Pestnek palotái közül gyász
Hír szárnyalt hazaszét: zengeni ezt akarom.

Kidőlt, leomlott, egy magas oszlopa
Édes hazánknak! — Támasza, védnöke
Vallásnak és egyháznak; — ékes
Dísze magyar koszorúsainknak!

Kormányra termett férfi, szerény tudós,
Jámbor szelidség' tüköre, büszkeség
Nélkül magasztos, tántorítlan
Hő kebelű hazafi 's kegyelt nagy.

Kérded: Ki volt e' ritka tulajdonú
Nagy férfi? — A' gróf **Teleki** ház' disze.
József, huszonnégy éveken át
A' magyar Athene' bölcs vezére.

Gyakran megosztá gondjait itten a'
Felejthetetlen **Széchenyi** gróf nemes
Társával, a' kit — fájdalom! — még
Élve ragadt ki körünkből a' sors!

Méhszorgalommal fáradozott tudós
Társulatunk' diszpolczra vivésiben
'S emelkedése nemzetünknek
Volt szeretett mive lángeszének.

Pótolhatatlan rést üte a' halál
Virúlt Camconánk' csarnoka homlokán
E' ritka jellem, szende lélek'
Illy hamar lerabolása által.

Életfolyása csergedező patak
 Volt Tempe' völgyén, 's Benne egy üstökös
 Futott le Parnassz' égbe nyúló
 Szirteiről, — 's letünése sajnós!

Gyászolja Őt most két haza, vérei;
 Siratja Pindus, gyászba merült Patak,
 Búsong az egyház, mellynek éber
 Őre, kegyelt feje volt halálig.

Lebegjen elszállt szelleme a' magyar
 Éden fölött, 's gyász-cziprusok' árnyai
 Alatt nyugodjék nagy halottunk
 Ősei' hamvai közt Szirákon!!³¹

Szinnyei több kéziratos munkáját is említi még: közülük az 1826 és 1830 között Cegléden, Kecskeméten és Pesten másolt „Holmi” hat füzetben „különb-külömbféle foglalatú és matériájú” másolatokat tartalmaz s ma is megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban;³² említi még Szinnyei egy röpiratát: „Egy két szó a nemzethez” (8-rét, 8 levél) s egy fordítását Ovidiusból (8-rét, két levél). S Kecskeméthy Csapó tollából valók a komáromi Kaszás Sándor mindenek gyűjteményének *K. D. névbetűjű rokokós, késő barokk stílusú szépprózai kísérletei is, amilyen pl. A' Duna Habja a' Sziget mellett, A' Magánosság, Bele dült a' Dunába a' Nagy Füzfa (A' Sétáló és a' Füzfa) meditációja vagy a Juhászné és a Gyermekek tréfás, játékos dialógusa.*³³ (Az ötödik oldalon meg is található a névbetűk feloldása: „K. D. Kecskeméthy Dániel.”)

Ezen fölül „irodalmi” tevékenységéhez tartozik az is, hogy Csokonai több addig kiadatlan írását letisztázta s kiadta, s ő tisztázta le a Tudós Társaság részére 1838-ban Bessenyei György kiadatlan munkáit is,³⁴ valamint még 1830-ban Kecskeméten, Csokonai költőbarátjának, Mátyási József-

³¹ British Library. London. Hung. 1. h. 14 (1).

³² OSzK Oct. Hung. 53.

³³ A rév-komáromi (komárnói) Városi Könyvtár rendezetlen anyagában *Történet* (Rukopis) címmel leltározva: 7/A–2–b–15 jelzeten.

³⁴ MTAK 4-r. 17. sz. I. k.

nek két művét: a *Frankfurti Utazást* s Delaveaux-ból készített fordítását, a *Mezei Éjszakákat*.³⁵

Végül is adatainkból nemcsak azt sikerült megállapítanunk, hogy a Csonkai kiadó rejtélyes „Kelemföldy” azonos az akadémiai írnok Kecskeméthy Csapó Dániellel, hanem kiletét is sikerült tisztáznunk, elhatárolva életét és munkásságát a tengelici Csapó Dánielétől, ami mindaddig nem történt meg kellőképpen.

Ezek szerint Kecskeméthy Csapó Dániel a Tolna megyei Kölesden született (1810 körül, ha 1830-ban mint „a bölcselkedés másodéves hallgatója” pályázott a Stahly által kitűzött jutalomért), korán árvaságra jutott, s Ceglédre került, föltehetőleg rokonaihoz, majd a kecskeméti Református Kollégiumba. 1828-tól élhetett Pesten, ahol a Bölcsészkaron tanult, majd alkalmasint tanított, s 1831 tájától a Magyar Tudós Társaság írnokaként részt vett a Tájéskötár, s a tudományos szakszótárak anyagának másolásában, korrigálásában és szerkesztésében. 1841 végén válhatott meg – anyagi okokból – az Akadémiától, s valószínűleg pedagógiai pályára lépett. Több tankönyvet fordított németből magyarra s egy magyar nyelvkönyvet is írt tanítványainak. Ezenkívül a szépirodalomban is próbálkozott, versben s szépprózában egyaránt.

Egyike volt a reformkor önzetlen, áldozatos életű – szinte névtelenségben maradt – fiatal értelmiségének, akinek élete mint reformkori jelenség is megérdemli figyelmünket.

SZILÁGYI FERENC

KAZINCZY ÉS A MÚZSA (A TANÍTVÁNY CÍMŰ ÓDA ÜRÜGYÉN)

A fiatal Kazinczy Ferenc költészetének legszámottevőbb darabja *Az áldozó* mellett kétségkívül *A tanítvány*. A Kisfaludy Károly Aurórájában 1822-ben megjelent költeményt Kazinczy is fontosnak érezhette, amikor így írt róla: „Magamnak igen kedves, a' képek' gazdagsága s igazsága miatt.”¹ *A tanítvány* az 1780-as évek második felében született meg, keletkezésének pontos időpontja azonban mind a mai napig eldöntetlen kérdés a szakirodalomban. Kazinczy 1819. november 12-én az alábbi rövid kommentár kíséretében küldte meg a vers egyik véglegesnek szánt szövegváltozatát Kis Jánosnak:

³⁵ OSzK Kézirattár.

¹ Kazinczy Ferenc: *Az én verseim*. MTAK Kt K 642. 104. v.

„S ím egy Ódám, melyet 1789. írtam, de kifáradtam elvégezni. — 1809. elégettem ezt is: de még emlékezem néhány strophájira. Ez idén újra dolgoztam.”²

Semmi okunk sem lenne kételkedni e személyes megnyilatkozás igazságában, ha nem állnának rendelkezésünkre éppen magától a költőtől ezzel ellentétes adatok. *Az én verseim* című kéziratos kötetben³ *A tanítvány* szövege felett a fentiekől eltérő dátum olvasható: „1787. Martziusban. Kassán.” Az akadémiai Kazinczy-hagyaték egy másik gyűjteményes kötetében⁴ az 1780-as évek verstördékeit tartalmazó autográf fogalmazványok között „1787. Mart.” keltezéssel ugyancsak fellelhető a szóban forgó költemény eredeti változatának első két strófája is. Kazinczy melyik állításának higgyünk tehát?

A probléma mérlegelése során — jobb támpont híján — az említett összöveg képi-gondolati szerkezetéből célszerű kiindulnunk:

„Bimbós rózsabokor
Kékellő violák’ } illatozási közt
Szült férjetlen anyám engemet egy patak’
Mennyei tiszta szerelmet
Ébresztő csevegésinél.”

A vers alapszituációja — ha némi eltéréssel is — az 1787 körül papírra vetett *Az áldozóéval* rokon.⁵ Ott a költészet isteni védnökeivel való szellemi érintkezés reménye a Khariszokhoz intézett fohászban manifesztálódott, itt pedig a költő és a Múza között kinyilvánított genetikai kapcsolat ténye irányítja rá a figyelmet a földi és a földöntúli szféra átjárhatóságának lehetőségére. *Az áldozóban* a bájistennőknek felajánlott koszorú kettős funkciót tölt be: leszakított, összekötözött virágként, növényként az ember anyagi meghatározottságú, földi életerét, a természetet jelképezi, metaforikus értelemben viszont mint műalkotás, vers a földöntúli-szellemi zóna meghódításának eszköze. Hasonló kétszintűség jellemzi *A tanítvány* felütését is. A költő égi fogantatásához aligha férhet kétség (direkt módon utal erre a Múza személyének körülírására szolgáló sajátos kifejezés, a

² KazLev. XVI. 530.

³ MTAK Kt K 642. 104. v.

⁴ MTAK Kt Magyar Nyelvtud. 4-r. 41. sz. 227. v. Az önálló címmel nem rendelkező kötet Kazinczy Ferenc verseit, prózai írásait, nyelvészeti tárgyú kivonatait, jegyzeteit, illetve vegyes gyűjtéseit tartalmazza.

⁵ Erről a versről részletesen lásd Gergye László: *Kazinczy Ferenc Gráciái*. ITK 1990/4.

„férjetlen anyám”), születése pontosan egy olyan „égi” szerelem gyümölcse, mint amilyen a „Kellem’ mennyei Háрма”-ként aposztrófált Khariszok és az áldozatot bemutató ifjú poéta fiktív érzelmi-gondolati érintkezésének alapját képezi. Ugyanakkor az sem véletlen, hogy a születés pillanatára a természet lágy öln, virágok illatozása közepette, „egy patak’ / Mennyei tiszta szerelmet / Ébresztő csevegésinél” kerül sor: a jól körülhatárolható helyszín, a konkrét tárgyi diszletek arra figyelmeztetnek, hogy a költőpalántának itt, a földön kell teljesítenie égi küldetését. Bár a költő-csecsemő világrajövetelét szemérmesen eltakaró patak vízfüggőnye mögött a szülés aktusa egészen éterivé szublimálódik, a gazdag érzéki benyomások (a virágok színe, formája, illata, a patak hangja) nagyon is a természeti szféra valóságához köthetők, mint ahogy a lokalizáció szándéka a versben mindvégig jól nyomon követhető.

Az 1787-es dátummal ellátott összöveg második strófája így hangzott:

„Nyögdécselve vevé a’ leveles tetőn
 Egy bús fülemile szíve’ panasszait
 S dalja’ bánatos hangját
 Nyögdécselve követte szám.”⁶

Kazinczy érezhette, hogy a fülemile bevonásával bántóan megtörte az első versszak egyenletes gondolatritmusát, mert a későbbi verziókban nyoma sincs a fülemile bánatos hangját nyögdécselve követő költő nem túl szerencsés képének. Az egymást követő átdolgozások csak a költemény első három strófájában idéztek elő lényegi változásokat, ettől eltekintve az eltérések az értelmezés szempontjából elhanyagolható jelentőségűek. Az 1828. november keltezésű, feltehetőleg utolsó szövegváltozat *Az én verseim* című kötetben olvasható:

⁶ MTAK Kt Magyar Nyelvtud. 4-r. 41. sz. 227. v. A K 642. jelzet alatt található kötet szövegváltozatában a „panasszait” szó helyén „keserveit” áll. A strófa képanyaga feltűnő hasonlóságot mutat L. C. Hölty *Der Bach* című versének harmadik versszakával:

„Lieblich wirbelst du hier, Zauberin Nachtigall!
 Deinem Abendgesang lauschet dein Freund hier oft,
 Und dem Wellengeplätscher,
 Und dem Säuseln des Uferschilfs.”
 (L. C. Hölty: *Werke und Briefe*. Berlin 1966. 140.)

„Kékellő violák’ illatozási közt
Szüle egy gyenge leány engemet ott, hol a’
Szirt’ forrása magasról
Tajtékozva szökell alá.

S lány keblébe fogott, s kisdede’ homlokát
Elhintette tüzes csókjaival, s te, mond,
Serdülj, s amiket itt látsz,
Zengd majd lantom’ idegjein.

Igy szólván elhagyott. Hirtelen egy galamb
Lebbent nyögve felém, s elfedeze a’ liget
Ifjú lombjai közzé,
S mézzel tömte meg ajkamat.

Nőttem, s a’ mit az ér’ szélein, ott, hol az
Aggott tölgyek alatt görbe futást veszen,
A’ mit szirtpatakomnak
Vad zajgásiban hallanom

Engedtek kegyesen szent jelenéseim,
Már már zengi dalom, honjomat egygykor, és
Lelkes nagy fijait; most
Még csak gyöngé szerelmeket,

És a’ lyányka’ szemét, a’ ki remegve fut
Lobbant lángom elől kertje’ homályiba,
S ott, a’ csintalan! önkényt
Hull keblembe, de fut megint.”⁷

A javítások eredményeképpen az első versszakban a Múza parafráziájával kapcsolatban történt változás, az alázuhogó szirti patakra utaló névmási határozószók kiemelésével pedig még hangsúlyosabb szerepet kap a pontos helymegjelölés. A második strofa gyökeres átformálódásával a költemény – alapproblémáját tekintve – *Az áldozó*éval párhuzamos gondol-

⁷ MTAK Kt K 642. 4. f. Az akadémiai hagyatékban fellelhető további szövegváltozatok: K 642. alatt még: 73., 105. f. és 119. v., a *Lyrái költsék* című kötetben K 622. alatt: 21. és 115. f.

lati pályára zökken vissza. Míg azonban a Khariszoknak szentelt ódában az isteni segítő erőkkel való bensőséges viszony kialakítása mindvégig a vágy szintjén mozog, itt már az első versszak nyitó képe után magától értetődő realitásként könyvelhetjük el a költő és a Múza fizikai-szellemi egylényegűségét. Ennek megfelelően oszlanak meg a szerepekörök is a két versben: *Az áldozóban* a kontaktusteremelési kísérletek során egyértelműen a költő képviseli az aktív oldalt, *A tanítványban* viszont a lírai én csak passzív alanya a Múza által vezérelt szertartásrend logikailag egymásraépülő mozzanatsorának. *Az áldozó* sajátos invokációjának keretében a költő a koszorúzás, azaz a költővé avatás ünnepélyes aktusára célozva ajánlja fel „homloka' lágy fürtjeit” a bájistennőknek. *A tanítványban* ezzel szemben a Múza tevékenysége kerül előtérbe: előbb fizikai védelmet nyújtva „lány keblébe fogja” a csecsemőt, majd „tüzes csókok”-at hint homlokára, amit automatikusan védenec felszentelésének első rituális akcióelemét foglalja magába. A költői rekvizitumokban (síp, lant) megnyilvánuló birtokviszonyok ugyancsak fordított alapállást tükröznek. *Az áldozó* fiatal poétája hajfürtjein és koszorúján kívül sípját is a Khariszok felé nyújtja; az öntudatos gesztus mögött tehetsége elismerésének, „áldozata” elfogadásának reménye húzódik meg. *A tanítvány* ezzel párhuzamos szerkezeti helyén megint csak többről van szó: itt maga a Múza ruházza fel kiválasztottját saját hangszerével, hogy aztán a költővé avatás szertartásrendjének második felvonása végén szent hivatásának gyakorlására szólítsa fel. A költő és a Múza örök szövetségét az alvó gyermek fölé lebbenő galamb pecsételi meg, aki a felszentelés záró mozzanataként annak ajkát mézzel tömi tele. Ez a motívum *Az áldozó* utolsó strófájában más aspektusból jelenik meg: itt a költő még csak áhítozik a Khariszok „mennyei” ajka által közvetített báj, grácia tökéletes reprodukciójának képességére, hiszen ő nincs birtokában az esztétikai varázshatás titkának. *A tanítványban* éppen az elhivatottság, a kiválasztottság biztos tudata jelenti a gondolati kiindulópontot; ennek igazolására a költő égi származása már önmagában véve is elégséges alapot nyújt, amit csak megerősít a Múza aktív közreműködése, a felszentelés ténye.

A vers egészét antik reminiscenciák hatják át, a feltételezhető konkrét forrásokat Csetri Lajos mutatta ki.⁸ Rögtön a már említett nyitó természeti kép is feltűnő hasonlóságot mutat Hésziodosz *Theogoniájának* kezdetével:

„Kezdjük a dalt immár Helikón múzsái nevével!
Ők lakják e hegyet, Helikón magas, isteni ormát,
kék, ibolyásszínű forrás partján kicsi lábball
járják táncukat és oltára körül Kroniónnak.”⁹

⁸ Csetri Lajos: *Kazinczy „A tanítvány”-a*. ItK 1969/2–3. 258–264.

⁹ Hésziodosz: *Istenek születése*. Bp. 1967. 5.

Hésziodosznál az „igazszavú isteni lányok” babért szakasztatnak a nyáját terelgető pásztorral, majd világossá teszik előtte költői küldetésének lényegét. A *Theogonia* énekmondójának szavait idézve:

„az isteni hangot / ültették el bennem: hirdessem, mi leszen s volt, / zengjem a boldog, örökkéélő isteneket mind”.¹⁰

Mindez egybecseng Kazinczy Múzsájának határozott parancsával: „amiket itt látsz, / Zengd majd lantom’ idegjein”. A harmadik versszak jól körülhatárolható allúziós jelentésterét egy feltehetően horatiusi-pindaroszi kompiláció uralja. Az *énekek harmadik könyvének* IV. ódájában a Múzsák oltalma alatt álomba szenderülő gyermek-Horatiusra a vadgalambok borítanak friss gallyakat, míg a közismert mítoszváltozat szerint az egy lombos fa árnyékában álmódó gyermek-Pindarosz elnyíló ajkait egy méhecske mézzel hordta tele: ettől kezdve ömlött Pindarosz ajkairól a méznél is édesebben az ének.¹¹ Kazinczy a költővé avatás szertartásának záró képét a jelzett motívumok összekapcsolásával építette fel.

A negyedik strófa fordulópontot jelent a vers menetében. Az első átfogó szerkezeti egységben (1–3. versszak) a költővé válás eseményrajzára összpontosult a figyelem, most viszont a már felcseperedett poéta önálló tevékenysége kerül az ábrázolás előterébe. Ahogy az első versszakban különös hangsúly helyeződött a születés pontos lokalizációjára, úgy az ismételt felbukkanó névmási határozószók nyomatékosító funkciója révén itt is éles megvilágítás alá esnek a tér konkrét részletei. A fokozatos szűkítés technikáját követő képszerkesztés látószögébe így először az ér szélei, aztán az agg tölgyek által jelzett kanyarulat kerülnek be, hogy aztán a költői hivatás gyakorlásával immár közvetlen összefüggést mutató szirtpaták említésével gondolatban a költemény nyitó képéhez térhessünk vissza. Akkor a patak a Múza szülte poéta világrajövetelének színtere volt, most „vad zajgási”-ból a komponáló költőt segítő rejtjelene égi üzenet szól, amelyet azonban a felserdült isteni gyermek már gond nélkül át tud fordítani a „szent jelenések” képi nyelvére. Csetri Lajos szerint a képek megformálása némi tartalmi hasonlóságot mutat *Az énekek harmadik könyvének* XIII. ódájával, amelyben Horatius a Bandusia nevű patakot éneklí:

¹⁰ Uo.

¹¹ Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia*. Bp. 1983. 71.

„Versem szárnyra emel és a nemes vizek
közt fogsz élni, te és fent az a tölgy, s a szirt,
melyről locska sugárban
ugrándozva sietsz alá.”¹²

Még közvetlenebbnek látszik azonban az összefüggés *A tanítvány* és a Gessner-fordítás egyik részlete között, amely az *Idylliumok* III. könyvében az *Egy szirtpatakra* cím alatt olvasható:

„Itt szálla másszor zöld árnyékban
Reám víg elragadtatás?
Szirt, te vagy é, kinek bokrából
Magasan omla e' patak?

Ott, hol ez porrá fercsege
Moh és tajték közzé szakadt,
Most az üveg szirt' homlokáról
Egy szörnyű jégoszlop fityeg”.¹³

Szauder József szerint a Gessner-fordítás egyenesen *A tanítvány* előké-sztőjének, a stílélmák és képkapcsolatok gyakorlóterének is tekinthető.¹⁴ A két mű hozzávetőlegesen azonos időpontban, az 1780-as évek második felében született meg, a végleges szöveg kialakulása pedig mindkét esetben folyamatos átdolgozások, kisebb-nagyobb korrekciók eredménye. Az *Idylliumok* 1788-as megjelenése után a tökéletesítés szándékától vezérelve Kazinczy 1793-ban és 1801-ben újra elővette régi Gessner fordítását, s az ott elvégzett stílári javítások nyilván befolyásolhatták *A tanítvány* szöveg-szerveződésének folyamatát. A fenti idézetben nem csupán a szirti patak csaknem teljesen képi megformálása árulkodik egyazon kompozí-cióis elv érvényesüléséről, hanem például a hangsúlyos szintaktikai pozí-cióba állított névmási határozószók pontos térábrázolást elősegítő lokalizá-cióis szerepköre is.

Az ötödik versszak egyfelől a költői tevékenység kezdetének fontos pil-lanatát rögzíti, míg másfelől a két fő tematikai irány megjelölésével azon-nal kézzelfogható programot is hirdet: „Már már zengi dalom, honjomat egykor, és / Lelkes nagy fijait; most / Még csak gyöngye szerelmeket.” Ez

¹² Quintus Horatius Flaccus: *Összes versei*. Bp. 1961. 219.

¹³ Kazinczy Ferenc: *Gessner: Idylliumok*. MTAK Kt K 617. 108. f.

¹⁴ Vö. Csetri Lajos: i. m. 264.

a vallomás ugyan első pillantásra csupán a pályakezdő költőktől megszo-
kott banális közhelynek tűnik, itt azonban a fenti költői tervezet gyakorlati
megvalósulása pontosan nyomon kísérhető az 1795 előtti, illetve utáni kor-
szak verstermésében. Fogságáig tartó időszakának alapvető törekvését va-
lóban főként a kassai évek alatt mélyen átélte „gyöngye szerelmek” élménya-
nyagának líraian szubjektív megmintázása jelenti, a hazafias tárgyú ódák
(*A tisztulás ünnepe, A szabad Erdély*) és epigrammák (*Hőseink a kenyérme-
zején, A pataki vár erkélyén, Vajda-Hunyad, Báró Wesselényi Miklós, Gróf
Draskovich János*) viszont kivétel nélkül az érett költő tollából születnek
meg a XIX. század első évtizedeiben.

A tanítvány messze tekintő, a jövőre nézve nagyszabású terveket ková-
csoló fiatal szerzője azonban most még a pillanat örömeire figyel, a jelen
dimenziójában mozog. Az utolsó strófa hamisítatlan módon a kassai évek
sajátos légkörét idézi: a költő jövőjét feltáró látomás a kedvesével kerget-
töző poeta önfeledt képébe folyik át. Ez a váltás az irodalom és a szerelem
teljesen egylényegű világában azonban nem okozhat semmiféle törést, sőt,
az árkádiai jelenet érzéki bája mintha csak a tökéletes szépség kifejezésé-
nek vágyától sarkallt költőnek mutatna számárfület: ahogy a szerelmes if-
júnak meg kell elégednie a pajkos kedvestől olykor-olykor elcsent csókkal,
úgy űz tréfát a Múza gyermekével is a szavak hálója elől gyakran elillanó
gondolat. Maga a kép ismételt *A tanítvány* és a Gessner-fordítás azonos
élményhátterére, megközelítésmódjára hívja fel a figyelmet. Kazinczy az
Idylliumok III. könyvében¹⁵ ugyancsak szerepeltet egy „csintalan” leányt,
akihez az alábbi epikedéssel fordul:

„S te, a’ ki csintalan enyelgésekkel vonakodál-fel aja-
komhoz, ’s megcsókolnál. Ide rejtem magamat, ’s elme-
rülve bús elmélkedéseim közzé, a’ fenyves’ éjébe dőlök-
el, ’s kaczagom az ólálkodó szerelmet, ’s a’ fák’ sikátori-
ba fogok tévelygeni, ’s. . . De, Istenek! mit látnak szemé-
im a’ part homokjában? Reszketek. Ah, valamelly leányka’
nyoma!. . . Utánna indulok. Lyányka, lyányka! sietek nyo-
mod után. Oh, ha reád találhatnék! mint szorítnálak kar-
jaim közzé, és. . . Ne szalad, édesem! Vagy úgy szaladj, mit
a’ rózsa szalad a’ Zefyr’ csókja elől; elhajlik előle, ’s még
édesbb mosolyodással tér-vissza csókjaihoz!”¹⁶

¹⁵ Szauder József észrevétele. Vö. Csetri Lajos: i. m. uo.

¹⁶ MTAK Kt K 617. 104. f.

De legalább ekkora valószínűséggel gyanakodhatunk a Kazinczy által gyakran lapozgatott Ludwig Christoph Hölty *Der Bachjának* közvetlen hatására is:

„Ein balsamischer Hain säuselt um mich empor,
Eine Hütte darin winket dem Schaffenden,
Und ein freundliches Mädchen
Hüpft im Garten und lächelt mir.

Von des fliehenden Tags Golde beflimmert, rauscht
Sie durchs Rosengebüsch, gibt mir den ersten Kuß,
Fleucht, und lächelt, und birgt sich
Wieder hinter den Blütenbusch.

Weil, ich fliege dir nach! Warum entflohest du?
Plötzlich lispelt der Strauch, Himmel! sie schüpft
hervor,

Und es schüttelt der Strauch ihr
Einem Regen von Blüten nach.”¹⁷

A természeti színtér, az epekedő lírai én, a csókot adó, majd a rezzenő bokor mögül tovatűnő leányka képe mind a Gessner-fordítás, mind *A tanítvány* aspektusából nézve számos rokonítható motívumot tartalmaz. *A tanítvány*ban tehát a Múza vers eleji szerepét az utolsó versszakban egy földi leány veszi át, s ez újabb párhuzamot kínál *Az áldozó* befejezésével, ahol Kazinczy a bájistennők földközelve hozatalát sajátos antropomorfizáció révén oldja meg.

A zárlat hasonlóságán kívül a két költemény egésze is arra enged következtetni, hogy *Az áldozó* és *A tanítvány* ugyanarról a gondolati tőről fakad. Nyilván az sem a véletlen műve, hogy mind a két óda eredetileg aszklepiadászi strófákban íródott (erre a versszakszerkezetre Kazinczy költészetében sehol másutt nincs példa), de a feltételezett közeli belső rokonság szempontjából még árulkodóbbak az akadémiai hagyaték kéziratos kötettervei: *A tanítvány* általában *Az áldozó* (korábbi címén *A' Grátziához*) után szerepel, mint ahogy másodikként kap helyet a kiadásra előkészített versek listáján is.¹⁸ Ezt a szerzői szándékot tükrözi vissza a dikció szem-

¹⁷ L. C. Hölty: *Werke und Briefe*. 140.

¹⁸ MTAK Kt K 642. 119–120. f., MTAK Kt K 622. 20–21. f., ill. 165. f.

betűnő különbsége: a kötet élére állított, nyilván mottónak, esztétikai ars poeticának szánt *Az áldozó*ban Kazinczy a személytelen előadásmód rejtőzködő álarcában nyilvánít véleményt a poéta mindenkori vágyaival kapcsolatban, *A tanítvány* viszont már leplezetlenül szubjektív módon, egyes szám első személyben vall a széphalmi mester költészet iránti elkötelezettségéről, költői terveiről. A filológiai adatok és az elemzés során kimutatott szövegpárhuzamok alapján gyanítható, hogy nem telhetett el sok idő a két költemény megszületése között, ezért minden számba vehető körülményt mérlegelve Kazinczy dátumai közül az 1787-es keletkezés mellett sorakoztatható fel több érv.

Ha *Az áldozó* főként Wieland gondolati vonzásterében született meg, akkor *A tanítvány* esetében elsősorban Gessner és Höltz jöhet ihletforrásként számításba. Ott a triadikus alaprenddel a pindaroszi óda szerkezeti ritmusához igazodott Kazinczy, míg itt a helyenként versszakhatárokat is áttörő enjambement alkalmazásával a horatiusi strofaépítkezést imitálja. *Az áldozó* szövegében – a rövid terjedelemhez képest – meglehetősen gyakran bukkannak fel a mitológiai nevek. Ezzel szemben *A tanítvány* kapcsán Csetri Lajos éppen azt emeli ki, hogy Kazinczy versében a mitológizálás teljes elkerülésére törekszik, hiszen még a Múza is csak parafrázis alakváltozatban („férjetlen anyám”, „gyöngye leány”) szerepel.¹⁹ Ha ehhez hozzátesszük még, hogy *Az áldozó* entuziasztikus jellegét *A tanítvány*ban eudaimonisztikus, epikureus hangulat²⁰ váltja fel, erősen valószínűsíthetőnek látszik: Kazinczy ezzel az ellenpontosító szerkesztéssel egyazon jelenség, költői tárgy különböző oldalainak (a költészet általános értelemben vett fontossága, illetve mint élethivatás, személyes életcél vállalása) bemutatására törekedett, a modern óda típusváltozataiban rejlő művészi lehetőségeket próbálta kiaknázni. A pindaroszi–matthissoni szerkezeti mintákat követő *Az áldozó* után a barokk és a klasszicista óda műfaji határait áttörő *A tanítvány* a német líra allegorizáló-anakreontizáló horatiusi vonulatához kapcsolódik, a megközelítési szempontok szabad változtatásával, az egyes mozzanatok logikai összekapcsoltságának hiányával, a szintaktikai egységek megszaggatásával pedig egyúttal a XVIII. századi modern óda elméletek gondolati alapirányához igazodva teljesíti a boileau-i „beau désordre” esztétikai követelményét is.²¹

Összegzésképpen tehát egyértelműen leszögezhető: a költészet rendkívüli jelentőségét felismerő Kazinczy Ferenc 1787 körül már kikristályosodott ars poeticával (*Az áldozó*), sőt, a haza, a nemzet szolgálatát előírányzó nagyszabású költői tervekkel (*A tanítvány*) is rendelkezett. Mindezek fé-

¹⁹ Csetri Lajos: i. m. 263.

²⁰ Uo. 264.

²¹ Uo. 259–260.

nyében ezt a két verset Kazinczy fiatalkori költészetének legfontosabb darabjaiként kell értékelnünk, amelyek egyszersmind nélkülözhetetlen támpontokat nyújtanak a későbbi időszakok költői törekvéseinek megértéséhez.

GERGYE LÁSZLÓ